

FIGYELMEZŐ

az egyetemes literatura' körében.

Kiadó szerkesztők:

SCHEDER, VÖRÖSMARTY, szerkesztő társ: **BAJZA.**

Második félév.

Pesten, november' 29. 1837.

22. szám.

Tartalom: Magyar literatura. Románok és novellák. Az utolsó Bátor, Jósika Miklóstól, 337. sz. Nevelés, Tanítás' alaptudománya, Saskutól (*Warga János*), 341. sz. Német literatura. Történet-tudomány. Europa' udvarai 's cabinetjei a' múlt században, Förstertől, 345. sz. — Állítások, vélemények, felvilágosítások. Az Erdélyország' történetei' tára' ügyben; vége (*Walther L.*), 348. sz. Literatúrai mozgalmak, 352. sz.

MAGYAR LITERATURA.

Románok és novellák.

- 2) *Jósika Miklós' regényei, Hatodik, hetedik és nyolcadik kötet, e' külön czímmel is: Az utolsó Bátor, Három rész. Irta Jósika Miklós. Pesten, Heckenast Gusztáv' tulajdona 1837. 36r. I. 333 l. II. 292 l. III. 318. l. Ára 3 ft. cp.*

A' literatura' baráti által olly eleven érdekekkel várt Utolsó Bátor mezejent. Kapva kaptunk rajta, 's miután róla lelkesmeretesen 's egész nyugalommal számot vettünk magunkkal, meg kell vallanunk, hogy a' költő' erejét még mindig culminálni érezzük; hogy characterekben még folyvást gazdag és új, szövevényeiben kimerítetlen találékonyságot, hogy még mindig képes a' puszta figyelemesiklandást úgy, mint a' magasb pszichologiai és művészi érdeket kielégíteni; 's még mindig bír az egész felett uralkodva lebegni. Nem mintha négy román gazdagabb tehetségű íróra nézve olly sok volna; de nálunk, fájdalom! eddig a' szebb ihletűek is szerencsés bőséggel még nem igen dicsekedhetek: Jósika pedig ezt ígér, ezt várat.

Recensens' látása szerint e' regény a' következő eszmét érzékíti meg. Az indulatok' ha-

talma az ember felett nagy és félelmes, 's ki-nek neveltetése elhanyagoltván, korán nem tanulta a' keblében lakó gonosz szellemet legyőzni, nem védangyala' szózatát, saját jobb valója' intésit érteni: végre is áldozatául esik belső ellenségének. A' személy, mellyben ez eszme példáztatik, Bátor Gábor, Erdély' fejedelme, egy a' lélek' és test' nem mindennapi jelességeivel felruházott természet, lelkes, eszes, elmés, délczeg, vitéz, akaratban 's kivitelben erős, nagy tervekkel foglalkozó, a' szépnem' átellenében hódoló, szeretetre méltó; de színlett kegyű, buja, szavaszegő, ravasz, embert nem becsülő, törvényt 's a' legszentebb jogokat taposó zsarnok. 'S ennek a' Bátorinak két időszaka, vagy inkább két oldala van. A' buja kalandor Coelestát látja, a' historiai híru brassai polgár Weisz' leányát, 's a' dicső lélek' láttára a' keblében még el nem pattant nemesebb hurok megrezzennek, 's szerelemre gyúl iránta, de e' szerelmet a' tisztelet közvetíti; ő maga félti első szent érzelmét a' fejedelemtől, mert tudja hogy egy Coelesta a' fejedelem' szerelmét el nem fogadhatja, 's azért el sem fogadja, 's méltóságát Ecsedi név alá rejti.

Coelesta' átellenében Ecsedi; 's Ecsediben Bátorit eltemetve. Ecsedit Coelestának szabad szeretni, 's szereti, mert hol van e' lo-vagnak párja, midőn fejedelmi köntösének egészen még el nem nyúlt bélést, a' hódoló szeretetet, melly magát feltétlen oda adja 's ezen odaadásban boldog, 's mindig csak nemes kebel' virága — fordítja kifelé. 'S a' mi még jó, szelíd, emberi benne lakozik, azt Coelesta, napként, idézi elő keble' mélyéből, 's neveli és emeli. Szép és nemes feladást teve magának itt a' költő, midőn ki akará mutatni, mikép az elvetett lélek, a' feslett élencz, az Imrefiné és Kamutinék' barátja, egy fensőbb szellem' ihletétől áthatva, mintegy önkénytelen letörli a' reá kívülről ragasztott mételyt — mert az ember' eredeti természete jó —, miképen ő emelkedik utána, nemesedik; 's ki eddig csak könnyű 's teljes győzödelmekhez vala szokva, 's e' győzödelmeket követelte — az Coelestától, ki szereti, és szenvedelmesen, egy csókot nem nyert még, de sürgetni sem mere. Az a' szentség, mellyet Coelesta, viszonyának megmentett, volt az a' varázserő, melly a' rény' tapodójában is fenn tudá a' rény' becsülését tartani; 's a' szerző kétség kívül nem motíválhatta mélyebben Bátorinak mindig hű hódolatát az egyszerű szász leány iránt, mint e' tisztaság által, melly mind végig meg nem czáfolta magát; melly, midőn a' csalódás oszlott, 's Ecsediben a' fejdelem állt elő, megőrzé Coelestát a' bukástól, 's a' legszebb önfeláldozásra bírta; melly megengedé, sőt követelte Coelestától, ki már most Ecsedi' özvegyének tekinté magát, hogy ünveszedelmével őrangyala legyen az Ecsediből fennmaradt romnak, Bátorinak, vagy inkább a' neki meghalt Ecsedi' árnyékának: de a' nemesnek ez árnyék, e' rom is, mint az egykor imádott kedves' földi maradványa, olly drága, mint nekünk maroknyi porocskája egykori kedveseinknek; azért ő annak sértését, megszentelenségét nem tűrheti: 's így leszen Bátorinak többszöri megmentője, Bátorinak, kit egyébiránt szíve többé nem ismer. Valósága mellett olly végtelen szép e' regényben az a' néma, titkos, ki is félve mondott, de éreztetett harcz Coelesta' keblében, mellyet az Ecsedi' özvegye a' nemzetét hön szerető leánnyal visel; azonban, közelít a' veszély, a' perezek drágák, cselekedni kell — az asz-

szonyiság, mellynek lényege, eleme, levegője a' szeretet, győz, 's tethben tör ki, hirtelen, határozottan, bajnoki elszántsággal: mert ilyen mindig a' szenvedelem' elszántsága. De a' tett után az a' szentsége az érzésnek bezárja ismét a' keblet, 's mit Ecsedi' szerető lánykája tett, arról Coelesta, Bátorit átellenében, nem tud semmit. 'S Bátoriban épen e' hűség, mellynek nincs egyéb célja, mint maga, folyvást tisztelet' tárgyaként tünteti fel Coelestát; 's midőn amaz, a' társaság' rendeltetését 's jogait sértő mindennemű csapongások után, maga körül tekint, 's látja miképen minden jó elhagyta, minden a' mi marad, nem érte, hanem magáért marad; midőn látja, hogy ő maga, magáért, senkitől nem szerettetik a' földön: erkölcsi élte' hajóját Coelesta' révében akarja kikötöni, neki nyújtani kezét. De ő, az önmagával megtölt hű fejdelem, itt szenved a' legérzékenyebb hajótörést. Bátoritól nem érte Coelestát, midőn magát Ecsedivel identificálta; Coelesta meg tudja menteni Bátorit Ecsediért, de nemzete' zsarlóját 's a' bűnök' fertőjét, Ecsediért szeretni — nem. Ő ott, hol megszűnt tisztelni, szeretni is megszűnt.

Semmi sem lehet szebb, nem erkölcsibb, nem lélekemelőbb 's megnyugtatóbb; de nem könnyen mutathata szerzőnk mélyebb ismeretét az emberi kebelnek 's nagyobb erőt a' pszichologiai teremtésben is, mint e' két characternek egymás mellett vitelében. Biráló nem ereszkedik a' két, annyira ellenkező természet' pályája' nyomokénti követésébe, azzal semmi cél nincsen; ki a' munkát olvassa, 's kinek a' mondottak nem untig elegek, annak mi elegendet soha sem fogunk írhatni. Kell hogy belső érzékünk legyen valamihez; 's lesznek bizonyosan kik érezni fogják, hogy ez a' Coelesta, ez a' ritka teremtés, minden szellemi emelkedettsége mellett is, nem lábhegyen jár földünkön, hanem egész természetében földi, emberi; 's itt újra szerencsésen úszék a' szerző azon sziklákon keresztül, mellyek közt kevésbbé biztos ismerője az emberi szív' mélyeinek olly könnyen elvész, levegői lényekké vékonytán testtel és vérrel csak szemre felruházott alakjait. Catastroph-ját az annyira kedves leánynak nem fedezzük föl olvasóink előtt, kik e' sorokat talán előbb látandják a' könyvnel, noha inkább azoknak kívántunk írni, kik azt ismerik; ha-

nem megvalljuk, hogy az a' characterképet koronázza; annak úgy kelle, úgy lehet csak fejlődni: 's ha egyfelől, nem szövetkezvén Coelesta' érzésivel, nehezteléssel, ha nem minden csodálás nélkül is, voltunk nézői a' zsarnok' többszöri megmentetésének, 's nyugtalanul vártuk az isteni ítélet' végrehajtását: másfelől teljesen kibékülünk vele, 's véghetetlen kellemes érzéssel emlékezünk reá vissza mindenha. Nem is ösmerhetjük őt teljesen, csak midőn végig kísértük költönket az egészen, mert egy rész magyarázza, világosítja kellőképen a' másikat; de ekkor egész szívbeli szeretetünket adjuk oda e' földi angyalnak.

(Vége a' jövő szímban).

Nevelés.

- 5) *Tanítás' alaptudománya.* Irta Sashu Károly. Pesten, Esztergami k. Beimel József betűvel. 1837. 38. l. k. 8-adrét.

Ki jelen nemzeti létünket, ennek virágzásra kelő fejlődését, úgy jelen életét gondolóra veszi; nem lehet annak e' derülő korban is, némelly hiányok miatt hatósan kiemelkedő akadályokat nem látni, következésképen nemzeti életünknek sokszor szenvedését, sokszor, talán csak a' nagy szellemi világ' élete általi műszeres elragadtatását, így igen sokban szabadságtalan életműködését nem szemlélne. Pedig, valamint akármelly individualis testi élet, sínlődő, 's korán enyésző lesz, ha folyvást kölcsönözött erők által gyámolítatik, nem pedig magában vannak az élet' kívánt elemei; úgy a' nemzetek' szellemi élete is, ha saját nemzeti erőkön nem fejlődik, csak szabadságtalan és műszeres, nem pedig szabad és lelki, minden kicsinyen felakadó, 's alkalomra enyésző, mint kölcsönözött napfény. És annyira a' mennyire még gyengélkedő nemzeti életünknek oka véleményem szerint a' statusok' legmélyebb alapjának, a' nevelésnek és oktatásnak, hiányában gyökerezik. De midőn a' gondolkozó, nemzeti életünkben akadályokat lát, egyszersem örömmel láthatja, hogy különösen jelenleg, a' nemzeti életet lényegesen előmozdító nevelési, és oktatási, mind intézetek keletkeznek hazánkban, mind pedig munkák, nem csak bő számmal, de lelkesek is jelennek meg literaturánkban, folyvást tökéletesebbeket várók, annyira hogy

azoknak, csak használtassanak, nem lehet nemzeti erőt nem fejteniök ki.

Az érintett hatékony munkák közé számítja rec. jelen kisdéd, de helyes tartalmú könyvet is. Jelezen értekeznek a' szerző ebben a' következő czikkekről: Mi teszi az embert emberré? Mi a' nevelés' tárgya? A' testi nevelés' fő szabálya. Mi az emberek' boldogtalanságának oka? Mi az igazi tudomány? Mi különbség a' tudós, okos, és bölcs között? Az asszonyoknak mit és miért kell tanulniok? Végre a' tanítandó tárgyakról 's a' tanítási rend és módról értekeznek. Kifejtvén ezen pontokban szerző azt, hogy az ember, tudomány, erkölcs, és csinosság által lesz emberré, — melly utolsót én széles értelemben vett izlésnek szerettem volna látni; azokat teszi a' nevelés' tárgyává. A' testi nevelésről, czélzattal melleleg ugyan, de azért a' tisztaság, mértékes étel, és ital, rendes álm, és játék által a' testi erők' növesztését sürgeti. Majd az életbe vágó tanulmányoknak nem ismerését fejtve az emberek' boldogtalanságának okául, előszámlálja az élettudományokat: A' természet- és földleirást, természet- és mennyiségtant, ennek alkalmazott részeit: az egyensúly-, mozgás-, fény- és építéstanokat, továbbá az alkat- (chemia), gazdaság-, mű- és történettantokat, és az ezeknek ismeretét birót, okosnak *), ezen ismeretek' használóját az életben, bölcsnek mondja. Vizsgáló' véleménye szerint legjelesebben szól azon okokról, mellyek a' leányoknak a' fiúkkal egyarányu tanítását ajánlják, 's vizsgáló ezen okokat minden szüleknek nem ajánlhatja eléggé. Látszik ezekből, hogy szerző a' tudományoknak ismeretét, igen bölcsen, az életbe akarja bevinni.

A' tanítandó tárgyaknál igen helyesen tér el szerző azoknak még eddig is sokak által híven megtartott, mind legtermészetellenibb rendétől, mind pedig legvisszaverőbb tanításmódjoktól, a' mennyiben nem egyszerre az értelmet ölö és lelketlen betűnevezésen akarja olvastatás által a' tanítást megnyitni; hanem a' körülálló világi dolgoknak értelmet ébresztő ismertetése, természet- és földleirás, festés, számolás, alak- és mértan' ele-

*) Ismét egy ál magyarázata az okosnak. Az ember tudatlan lehet mint a' kő, 's mégis okosabb bármelly könyvmolynál. Mikor fogjuk már szavaink' értelmeit helyesen megkülönböztetni? Szers

meinek tanítása, természettan, és okoskodás, sőt a' közönséges nyelvtan' ismerése után kívánja az olvasás és írás' elemeit is kezdeni, így ezek után tanítatja a' többi élettudományokat. Látszik már a' tanításrend- és módról értekezésben, hogy szerzőnek célja a' természetesség és értelmesség, vagy hogy szerző növendékeinek tehetségét, természetes, 's az első kezdettől mindig értelmes lépéseken kívánja fejteni, melly céljában szerzőnek, vizsgáló annyira osztozik, hogy itt alkalmat vesz magának azon sajnálkozásra, miért oktatási viszonyunk miatt, nem szerkesztheté úgy, ezelőtt majd négy évvel írt falitábláit, hogy azokból az első, második és harmadik tábla kimaradhasson, kivéven a' második és harmadik tábla' érzéki fogalmat kinyomó egyes szavait, hogy a' gyermekek ne betűket nevezni, annyival inkább hangoztatni, hanem egyszerre értelem által meghatott szavakat tanúlnának olvasni; alkalmat vesz egyszersmind vizsgáló azon ohajtásra: bár csak eddigi alakú ábéczés könyveinknek nevük is elveszne, 's helyöket olly olvasókönyvek foglalják el, mellyek egyszerre érzéki és már ismert fogalmu főnevek', és egyszerre ezen főnevekből szerkesztett szinthe ismert fogalmu mondatok' olvasásán, majd közhasznu ismeretekbe csak hamar átmenő beszédeken kezdődnének, 's illyeket foglalának magokban; de alkalmat vesz vizsgáló ezen ohajtása mellett, azon nyilatkozásra is, hogy az így kezdendő és sikerrel folytatandó oktatásmódot, az úgy nevezett rendszeres gondolkodás-gyakorlatoknak kell, véleménye szerint, szükségképen megelőzniök. Ezek szerint, szóban lévő könyvecske' célja lévén: a' tudomány, erkölcs, és izlés' terjesztése, ezeknek természetes és értelmes lépcsőköni fölébresztése, a' fölébresztett ismereteknek az életbe irányzása; nem lehet ennek olvasását mindennek, kinek a' nevelés és tanítás, 's ezek után nemzeti életünk szívében fekszik, nem ajánlani.

Vannak, mind e' mellett a' könyvben olly nyilatkozások is, mint a' szép cél' elérésének eszközei, mellyekben vizsgáló, szerzővel kezdet nem foghat. Illyenek: a' természet- és földleírás, festés, számolás, alak- és mértan, természet-, és okoskodás-, sőt közönséges nyelvtannak is tanításaik, olvasás és írás előtt. A' célban igen is osztozik vizsgáló,

lő, melly oda irányzik, hogy az olvasás és értés akkor tanítassanak, midőn az értelem bizonyos fokig kifejlett. De ezen czélt én, az úgy nevezett gondolkodás-gyakorlatok által szeretném elérteni, mellyek nem az olvasásra, és írásra készítnék elő az értelmet; hanem a' szerző által fölvetett több tanulmányokra is fogékony elmét fejtenének. Nem helyeselheti továbbá vizsgáló, a' világi dolgok' ismertetésénél, azoknak, azonnali lefestetésüket, bár a' festés közönségessé létét forrón ohajtja is; mert, az írásnak, valamint a' rajznak is rendszeres előkészítője az úgy nevezett alaktan, melly a' pontból indulván ki, mi módon szerkesztetik, a' nevelésben jártas szerző bizonyosan tudja. A' szerző által ajánlott festésmód könnyen elronthatja az írást. Nem egyezhetik meg végre a' vizsgáló abban is, mit a' szerző ugyan világosan nem mond, de meg sem különböztet: így munkájából az hozható ki, mint ha az olvasást, és írást, ugyanazon betűjegyek által akarná tanítatni, holott, az írásbetűk, ha nem olly nagyon is, de mégis a' nyomott betűktől elválnak. Minden esetre egymás után csakhamar kell tanítani az olvasást és írást, mint, minden értelmességi fejtsésvágy mellett is, külsőleg nézles' tárgyait, de mégis előbb az olvasást. Ezek azok mikben vizsgáló szerzővel a' tanításmódra nézve egy értelemben nem lehet; megütözik pedig azon, hogy a' tanítás' alaptudományában, a' tanítandó tárgyak közt a' vallástudományt nem találja. Igaz, hogy a' vallástudomány az úgy nevezett élettudományokkal, külsőleg antipolárisnak látszik; de azért a' vallás' fogalma, az erény' fogalma lévén, nem lehet azt nem ohajtani, nem lehet oda nem munkálkodni, hogy a' vallás, de a' józán vallás, a' nemzet' életébe hatólag be ne vágjon. A' költőkről, és költészetéről meglehető alacsonyan szól a' szerző; de kétség kívül, csak a' mindig tubámat, rózsámat 's a' csókot stb. éneklő költőket érti, mert egy Goethe, Schiller, Shakespeare, egy magas irányu, mindig népet és erényt ölelő Hugo, mi hatással voltak, nem csak a' nemzetre melly közt éltek vagy él, hanem az idegen nemzetekre is, szerző előtt kétség kívül nem ismeretlen *). Ezen

*) Nem, de szerzőnek a' költészet 's a' költészet' bajnokai bogara, mellyre olvasóink az első félév' 21-d. száma után, nevezetességénél fogva, alkalmat visszamelekeznek. Szerk.

jegyzeteim mellett valamint őszintén megismerem, hogy ez, egy a' hasznosabb könyvecskék között, úgy ohajtom annak minél több, főleg népiskolai tanítók általi használatát; ohajtom az abban kijelelt élettudományoknak a' nép' számára népszerű kidolgoztatását; hogy egy általam több mint ohajtott sikernek, a' népnevelésnek, 's ezután nemzetem' valódi életének minél előbb örülhessek.

Warga János.

NÉMET LITERATURA.

Történettudomány.

6) *Die Höfe und Cabinette Europas im achtzehnten Jahrhundert. Von Dr. Förster. Zwei Bände. Mit einem Urkundenbuch. Potsdam. Riegel, 1835. 8r.*

A' mit Förster Wallensteinről, I. Fridrik Vilhelmről, 's most VI. Károlyról irt, közméltánylatot és köszönetet érdemel, mivel részint eddig nem használt forrásokat nyit meg, részint az igen rendetlen volt anyagot megrostálta 's átnézés alá vetette. E' legújabb munkájánál ugyan kissé sietett, és az új közlendők miatti, könnyen magyarázható örömeiben némi régiebbet elmellőzött, miknek nem volna szabad hibázni. Nem említvén a' Theatrum Europaeumot, az ezen időszakról igen tartalomdús „frankfurti relatiókat“, a' nürnbergi historiai képesarnokot, I. József' életét Rhinghtól stb., szerzőnk igen kevés súlyt látszik tenni Eugen' leveleire 's épen nem ismerni VI. Károly' verses életírását Conlinton. Pedig itt munkája' gazdagításához igen csinos leírását lelhetne volna az udvarnak, a' császári utazásoknak, VI. Károly' és fiatal feleségének fogadtatását Linzben 's a' felső austriaiak' rendkívül naiv magok' viseletét.

Igen jó, hogy időnkben ismét visszatérnek a' történetírás' eddiglen majd leginkább elparlagolt időszakára: a' harmincz és hét esztendő háboru közöttire t. i., mert ránk nézve talán egy időszak sem olly tanulságos, mint épen ez. Ha Förster képes lett volna, tárgyát nemzeti álláspontból vizsgálni, munkájának érdeke sokat nyer; azonban már rég megszokta a' világ, csak austriai, vagy porosz, vagy bajor, vagy bádeni történetekről hallani 's a' világtörténeteket így a' legkülönbözőbb szempontokról nézni. Zschokke bajor történeteiben igen természetesen találja Bajorország' szövetségét Fran-

cziaországgal Austria ellen a' spanyol örökös háborúban, és dicséri a' bajorokat, hogy Franciaországért német testvéreiket verték. Hogy Bajorország a' leghörszöntebb kötelességet a' birodalom iránt megsértette, a' német őszves érdeknek századokra ártott, azzal ő nem törődik. Egy fogoly bajorral, kinek egy austriai illyen hazafi szemrehányásokat tesz, igen szárazan ezt felelteti: „Bajor vagyok!“ Az austriai történetekben ugyan hazafibb 's a' német nemzeti büszkeségnek kedvezőbb álláspontból vétetnek föl azon esetek; de miután látták, hogy Austria bajos helyzetéből elég épen vergődött ki, a' többi birodalmi tagok' gyalázatára 's veszedelmére már nem volt figyelem, 's az austriai álláspont minden békekötés után megszűnt német lenni. Senki nem látta ezt tisztábban által 's nem mondá ki több sarcasmussal, mint Eugen herczeg, azon szerencsétlen idők' egyetlen valódi hazafia. Eugenius ugyan is német néptámadást akart alkotni 's a' francziákat, kik nem csak Strasburgot foglalák el, hanem a' jobbik Rajna-parton is rendszeres rablásokat gyakoroltak, tömegestül akará visszaverni, 's Thüngen, tulajdon felelőségére, minden elfogott franczia gyujtogatót elevenen megégettetett. De a' német fejedelmek igen egyenetlenek és erőtlének voltak, 's nem költették föl a' Németország' őszves erejében szendergő ijesztést, hanem mindent eltűrték. Lothringenben a' fejedelemmel együtt minden honi tisztviselők elűzettek 's helyökbe francziák, jutottak. Ellenben az egész fatalság franczia ezredékbe dugatott, minden hercegi magán jövedelem, minden műkincs, könyvtár, úgy a' pénztárak elvitettek 's a' tartomány végtelen adóval terheltetett. Strassburg árulás által elfoglaltatott, Alsatiában, a' rajnai Pfalzban, Badenben, a' speyeri püspökségben minden leégettetett. Hasonló sors ért sok württembergi várost és falut, midőn a' herczegség' kormányzója megfogott a' francziáktól, 's a' tartomány vonakodott olly tömérdek pénzt fizetni érte, mennyit azok kívántak. Philippsburgból és Breisachból rendszeresen pusztíták és zsákmányolták a' francziák a' német tartományokat. Breisgaui Freiburg is sokáig franczia város volt. Az akkori bajok és gyalázat maig sem irattak le elég összefüggésben. Mivel a' németek olly kevéssé egyeztek meg magok közt, hogy a'

nyugoti tartományok' végetlen nyomorúságát el nem háríthaták 's a' franczia rablókat meg nem büntetheték, az következett, a' mit nem lehet megakadályozni. Azok, kik a' bajnak ki voltak téve, Franciaország' kedvét keresték, így a' rajnai választó fejedelmek többnyire, így a' többi apró urak; a' hir- és kincskalandorok pedig, miután a' császár és a' birodalom minden tekintetét elveszté előttök, Franciaország' segédelmével a' bajt egészen bevégzék 's az általános zűrzavarban magokat gazdagíták meg: így Bajorország. A' vita tehát ekkor épen nem szülé a' nemzet' nagyszerű fölkelését, hanem az egyre nagyobb demoralisatiót. Különös lélektani tünetény volt ez. Míg az esetek oly neműek voltak, hogy a' nemzet' legirtózatossz buzul-szellemét föl kellett volna költeniök, semmi ilyes nem történt, a' nép maga sehol sem kelt föl, csak Tyrolban; a' fejedelmek sokat vitatkoztak legnagyobb tüzzel, néhány agyon boszankodott, de semmi nagy sem történt. Eugenius herceg többször kijelenté csodálkozását, hogyan lehet az, hogy egy oly erős nagy nemzet, mint a' német, érzéstelenül mindent eltűr Franciaország' szemtelenségétől. Thüngen, ki egyik szemét elveszté már, dühös fájdalommal erőlködött maga tenni meg a' lehetetlent. Badeni Lajos' halála után örömet a' birodalmi sereg' vezérévé tette volna őt Eugenius, de lehetetlen volt. A' fejedelmek nem akarák e' tiszteletet köz nemesnek engedni, a' császár pedig phlegma' 's gondtalanság' tekintetében mindenket felülmúlva, az udvar' legfinomabb szertartásával foglalkozott, fontosabb dolgot alig ismer-vén, mint valamely tűzi játék' elrendelését.

VI. Károlyt, ki I. Leopold' és I. József phlegmáját és szerencsétlen politicáját öröklé, diplomaticai terjeszkedéssel és hűséggel festi Förster. Anglia' elpártolása által a' német ügytől, elveszett azon nagy győzödelmek' gyümölcse, mellyeket Eugen és Marlborough kivívtak. Eugen' halála után a' roszt udvari gazdálkodás által elveszett azon vitéz sereg is, mellyet Eugen nevelt 's melly koplalás, leköszönés és demoralizálás által összeolvadván, Eugen' borostyánai is oda veszték az új török háborúban. Ellenben e' fejedelem volt alapítója azon érzéki jólélésnek, melly a' fővárosaikat maig bélyegzi. Az udvari életnek ez ellentétele a' birodalom' köz nyo-

morúságával éles, metsző, 's a' kor' számos tünetényeit híven megfejtí. 4.

Állítások, vélemények, felvilágosítások.

— Az Erdélyország' történeteir' tára' ügyében Nagyajtai Kovács István' feleletére (Nemz. Társalk. 1837. 2-d. féltév 7. 8. sz. Vége). Világos tehát okleveleikből, mellyeket felhoztam, világos pénzeikből: hogy Báthori István, és Kristóf Erdély' fejedelmei nem voltak, de világos az is: hogy Báthori Zsigmond, István' halála után sem nevezte magát Erdély' fejedelmének 1592-ik eszt. Sz. Mihály hava' 15-ik napjáig, melly korról az utolsó oklevelet felhoztam. Annak bebizonyítására: hogy Báthori Zsigmond a' tanusított korig is, majd vajda majd fejedelem ezimét viselt, oklevelet állított volna inkább Kovács úr okleveleim ellenébe, mintsem Pray György, Bethlen Farkas, Széredai Antal munkáira, a' Székelyek constitutiói ezimű könyvre, és az Erdélyország' történeteir' táranak I. kötetében a' 183-ik, 191-ik és 201-dik lapjain olvasható oklevelekre hivatko-zék, mellyek mind azon korról szólnak: midőn Báthori Zsigmond Erdélynek már valóságos fejedelme volt, és még akkor sem lett volna világos, állításomnak a' alaptalansága; egyedül az lett volna bebizonyítva: hogy Báthori Zsigmond az Erdély vajdája és Erdély fejedelme ezimét váltva használta, de korántsem az: hogy ő Erdélynek valóságos fejedelme volt, a' mint csakugyan nem is volt; ámbár e' felől 1593 és 1594-dik évekről három rendbeli bizonyítványok nyujtatnak is, mellyekben magát Erdély fejedelmének nevezi. Mert, ha valóságos fejedelem volt: mire valók voltak Rudolf császárhoz, mint Magyarország' királyához bocsátott kérelmei? mire valók a' közbenjárások? mire való volt az 1595-iki Boldog asszony hava' 28-ik napján vele kötött egyezkedés, mellyet Magyarország' karai és rendei ugyanazon évi Bold. assz. hava' 10-ik napjára öszvehívott pozsonyi országgyűlésökben elfogadtak, és Rudolf király Böjtmás hava' 14-dik napján megerősítette törvénybe iktattak? — Ez egyezkedés 3-dik ágazatának ezek tulajdon szavai: „Sacra Caesarea, Regia-que Majestas, Principem Transilvaniae recognoscet pro libero Principe, eique titulum, et appellationem Illustrissimi concedet, eamque sua auctoritate (ut moris est) munitam reddet, et peculiari Diplomate confirmabit. 6) Itt kezdődik tehát Báthori Zsigmondnak valódi fejedelemsége, és ezen időn túl teljes igazsággal nevez-

6) lásd corpus Juris Hungarici. Articuli Diaetales Anni 1593.

te és nevezhette magát Erdély fejedelmének. Méltán hibáztathattam tehát Erdélyország történetei tára' kiadóit azért: hogy az általok közöltetett oklevelek foglalatainak ellenére: Báthori Zsigmondot Erdély' fejedelmének nevezék, holott csak Erdély' vajdája volt. —

A' mit a' helytelen idézések ellen felhoztam, azokra nézve a' Történeti Tár' XVIII. lapján olvasható ezen mondásukra támaszkodtam: „az eddig mondottakból világos, hogy Tárunkban egyes historiai darabok közöltetnek, de nem egybefüggés nélküliek, hanem foglalatjokra nézve szoros kapcsolatban lévők, mint egymásnak pótlói, kiegészítői, világosítói, mit olvasóink magok is által fognak látni, főként ha a' történet-iratokba általunk iktatott 1. 2. 3. 's a' t. arab számok' előfordultakor mindjárt olvasandják azon leveleket vagy országos végzéseket, törvényczikkelyeket is, mellyek ugyanazon részben hátrább hasonló számok alatt állanak. Minél fogva arab számainkkal csak *adataink' összefüggését akarjuk jelenteni*, nem pedig azt, hogy a' levelek és országos végzések a' történet-iratok' toldalékainak tekintessenek.“ Hogy *egy-egy szó az adatok' összefüggését* jelentse? azt én nem tartom, de alkalmasint maga Kovács úr sem tartja, csak nem akarta hallgatással elmellőzni a' nem kedve szerinti figyelmeztetést!

Azonban: hogy tettelesen is bebizonyítsam az idézések' helytelenségét: Gálfi Jánosnak rabságában készített önéletiratóból, a' 81. lapon olvasható ezen cikkelyt hozom fel: „Ismét rendele (a' lengyel király Erdélynek) három praesest: Zombori Lászlót; cancellariust (Kovácsóczy Farkast), és Kendi Sándort 17). Ezek nem viselék úgy magokat mint az böles lengyel király rendelte vala; elhívék magokat, csak az magok hasznát keresvén. Kevés üdeig (viselék) az méltóságot 18).“

Ezen cikkelyben két levél idéztetik, egyik 17. másik 18. arab számmal kipécézve. Amanak — ide nem értvén a' czímét, mellyet magok a' kiadók függesztettek fölibe ezen szavakban: „*Báthori István, Lengyelország' királya's Erdélyország' fejedelme 1584-dikben sept. 30-ról Grodnovárából Kendi Sándor, Kovácsóczy Farkas és Zombori Lászlóhoz, mint Erdély' elnökeihez*“ mellyet én a' levél eredeti részének nem tartok, és hiszem is nem is, hogy azon levél a' kitűzött három személyhez iratott — teljes foglalata ez: „Stephanus, dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogetiae Livoniaeque etc. Princeps Transsylvaniae.

Magnifici, fideles, nobis sincere dilecti! Salutem et gratiam nostram regiam. Mivelhogy az mi atyánkfia' Csáki Diénes' halála után Kereszt-szegnek olly gondviseletje nincsen, ki annak az helynek véghelyen léte miatt az mint szükség

kívánja vigyázással és szorgalmatossággal azt megoltalmazhatná, kiváltképpen hogy ez Csáki Gergely is, ki több atyjafiaival abban részes, anny ra megfogyatkozott — — — — — goknak ollyan véghelyen lévén való pusztulások miatt, hogy — — — — — az háznak oltalmára teljességgel elégtelenek legyenek; azért hogy efféle szolgáló népnek fogyatkozása miatt valami veszedelem ott az földön ne történnének, rendeltünk az — — — — — mondott Csáki Gergely' és atyjafiai' részire oda az helybe tizenhat lóra, és tiz darabontra való fizetést. Azért azt ő néki ti Kegyelmetek adja meg. Továbbá mondja azt is, hogy az mult tavaszkor jószágát annak pusztaságához képest felette súlyosan rótták volna meg; de mivelhogy az az dolog az ország' dolga, Kegyelmetekre halasztottuk; lássa Kegyelmetek micsoda könnyebbséget tehet abból véle. Tartsa meg isten Kegyelmeteket. Datum in arce nostra regia grodnensi, ultima die mensis septembris. Anno domini 1584, regni vero nostri 9-0 Stephanus rex m.p.

Már most azt kérdem: arab számaikkal adatainknak micsoda összefüggését akarak itt jelenteni? hol van ezen levélben csak egy szóval említve: Ismét rendele három praesest: Zombori Lászlót; cancellariust és Kendi Sándort? mert hogy a' lengyel király' nevét akarták volna összefüggésbe hozni, annyiból sem hihető: hogy különben a' 17. számát tovább: lengyel király szavak után tették volna, melly két szónál pedig többet a' felhoztam cikkelyvel összefüggésbe hozni nem lehet.

Emez pedig, magok a' kiadók odafüggesztették czímével egyetemben szóról szóra így vagyon: „Gálfi János' 1593-beli könyörgő levele huszti rabságából Báthori Zsigmond fejdelmenhez.

Kegyelmes Uram, természet szerént való Kegyelmes Fejedelmem! Az mindenható istennek az Nagyságod' életéért, boldogságos birodalmáért, és jó hírének, nevének, birodalmának terjedéséért buzgóságoson könyörgök.

Kegyelmes Uram, természet szerént való Fejedelmem! Én megnyomorodott keserves rabszolga, arczul az földre borulván szomoru és alázatos ábrázattal sirván könyörgök Nagyságodnak, mint természet szerént való kegyelmes uramnak, fejedelmemnek: emlékezzék kicsinségétől fogván való szolgálatomról, és boldog emlékezetü kegyelmes uramnak, szerelmes atyjának való szolgálatomról, és mideneknek felette az istennek igazságáról, ki Nagyságodot vitte és rendelte fejedelmi méltóságának széki-be; szánjon meg Nagyságod' és könyörüjön nyomorú vénségemen, ne legyen az én véremnek kiöntása Nagyságod' hatalma alól. Tám Kegyelmes Uram igaz eléggé az földig letapodtatam, rontattam; ne kiáltson az én vérem Mélt-

tóságodnak tekintetére, se ne hervadjon véremmel fejedelmi méltóságának ékessége, kegyes volta. Világosodjék inkább és terjedjen mindent az Nagyságod irgalmasságos eselekedeti és magasztaltassék az misericordiában. Kiért az úr istennek dicsőséges áldása boldogítsa Nagyságodot minden dolgaiban; én is mindenütt áldhassam, magasztalhassam fejedelmi méltóságát, kegyelmességét.

Leszerves rabszolgája

Gálfi János m.p.

Ebben sines egy szó is arról, hogy a' három praeses kevés ideig (viselé) az méltóságot, és általában: semmi összefüggésben nincs a' Gálfi János önéletrajzából kiírtam fentebbi cikkelylyel; de alkalmasint nem könnyű lenne Kovács urnak azt is megmutatnia magából a' levélből — más adatokból nem kétem: — miképen Gálfi János kérdéses levelét 1593-ban intézte Báthori Zsigmond fejedelemhez! mint állítja a' 125. lapon. —

Tagadja Kovács ur 126. 127. lapon azon állítást: hogy a' Történeti Tár 150 — 154. lapján olvasható törvénycikkelyek egész terjedelmökben nem adtak, de egyszersmind hallgatólag elősmeri: hogy csupán a' végzéseket, a' törvény-ágazatokat közölték egészen, mert azt kérde: „vagy talán W. úr az országgyűlési törvénycikkelyek' csupa titulusit, a' vajdák, fejedelmek megerősítő praefatióit, conclusióit is mind megannyi országoson alkotott törvénycikkelyeknek tartja? — Az már más! De mi esakugyan nem tartjuk?; már pedig nevezetes a' történetiróra nézve az is: hadd tudja: mikor kezdődött az országgyűlése? meddig tartott az? a' mit az előszó és záradék közöltetése nélkül nem tud; következésképen: a' kiadók fogadott köteleltségökhöz tartozott volna esakugyan: hogy a' törvénycikkelyeket is, nem esak végzéseikben, ágazataikban, hanem *legkisebb cikkelyt sem hagyva el belőlök, egész terjedelmökben közöljék, úgy lesz meg beesök, úgy lesz meg hitelességök; azt mondván magok a' Történeti Tár XVI. lapján: „de az országgyűlési végzések' és törvénycikkelyek' historiai beese is sokkal több és nagyobb, hogy sem Előszavak' szük korlátai közt illőleg előterjesztethetnék. Szeretnők is azt inkább ön magokból kitüntetni, mit mi magunk elmondani, mellyet később talán megtehetünk. Ezért arról jelenleg nem szólunk, hanem röviden azt érintjük: miképen törekvünk e' végzéseket és törvényeket a' lehető legnagyobb hitelességgel adhatni.“*

Végteére szívesen kérem Kovács urat az ügynek erdemében, ne vegye kajánságnak, vagy isten tudja minemü czélsásoknak jámbor szándékból eredett észrevételeimet, ne helyheztesse magát a' tudósok' azon ingerlékeny seregébe, kik mindig és mindenha esak tömjén után

áhítoznak, és magokat mindenkor és mindenben tökéleteseknek vélik, hanem igyekezzenek közleményeiket, az óskor' tiszteleltre méltó maradványait, kútfői szent méltóságra emelni; így fog dolgozataiknak beese naponként növekedni! így fognak a' kiadók, valóban tekintetes vállalatuk' dicső véghez juttatása által, halhatatlanság' koszorujára szert tenni! a' mit tiszta szívből óhajt

Walther László.

Literaturai mozgalmak.

— A' gazdasági egyesület által rég megindított „gazdasági tudósítások“ czimü folyóirat élénk haladást ígér. Ime előttünk annak második füzete is, gazdag, tarka foglalattal, Schams, Bartosságh, Kacs Kovics, Czindery, Balásházy stb. ismeretes gazdák és íróktól. Nem ereszkedünk ki tartalma' bővebb felhozására, mert e' füzetnek is külön cikkelyt kívánunk szánni. Csak árát jegyezzük meg fel, melly a' 200 lapnyú könyvnél esak 40 kr. postapap., 's 50 kr. velinen.

A' Tud. Gyűjtemény' szeptemberi kötete is megjelent (nov. 22.), 's benne folytatja a' szorgalmas Grove a' bászági bolgárok' hajdani 's mostani állapotuk' leírását. Egy érzékeny vitatkozás „könyvesmertetés“ ezim alatt adatik. Ezen tudósorvadásban sínlódó musa még folyvást „Koszorú“-san jelenik meg; de milly hervatag, porrá száradt ez a' koszorú! 'S mind a' mellett, melly jótémény az azon szerenésetlen kertészekre nézve, kiknek virágai sehol a' világon nem kelendök; itt esak elfogadtatnak, ha ingyen is. Különös, 's nem tagadhatni némileg kellemes benyomást tesz mégis ennek a' verses kertnek némellykori átfutása; a' literaturai gyermekornak a' könyhullatásig naív és érzékeny hangjait hallani itt ismét: az ember azt hinné, hogy a' sok esztendő előtt papiroskosarunkba hányt mindenféle szívsebbető nyájas próbácskánk jelennek meg cum nonnullis variantibus lectionibus, 's az illy régi ismerősökkel találkozás nem lehet nem édes a' kebelnek. Ha a' literaturá' férfainak megvannak a' magok' folyóirásai, illő hogy a' literaturá' gyermekeinek is, kiknek nb! néha ugyanrégen benőtt már fejük' lágya, meglegyen a' magoké. Ha vannak mellyek haladásunkkal örvendeztetnek, igen üdvösséges, hogy legyenek, mellyek régi gyarlóságinkra is visszaemlékeztesenek, hogy magunkat el ne bizuk, 's folyvást kettőzött erővel előnyomáljunk. 'S így a' koszorús Tud. Gy. is bizonyosan üdvösséges egy intézet.

Nyomatik Budán. a' magyar kir. egyetem' betűivel.